

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ І РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД УКРАЇНИ

FEATURES OF MARRIAGE CONCLUSION AND DISSOLUTION DURING MARTIAL LAW: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Азізова Сабіна, доктор філософії з права,
докторант кафедри цивільного процесу
Бакінський державний університет

В умовах війни в Україні молоді люди продовжують одружуватись та розлучатись. При цьому, держава у своїй діяльності має на меті забезпечити право осіб на шлюб та на розірвання шлюбу навіть в умовах воєнного стану, обмежень у діяльності судів, органів реєстрації актів цивільного стану тощо. В той же час, в Україні з'явилася низка нюансів та нововведень, що сприяють швидкому укладенню шлюбу, а також забезпеченню права на розірвання шлюбу, які можуть бути цікаві, зокрема, іноземним фахівцям. З огляду на це, важливо проаналізувати укладення та розірвання шлюбу в умовах воєнного стану в Україні, а також розглянути проблемні питання реалізації сімейних правовідносин в нових умовах. Метою роботи є дослідження правового регулювання шлюбно-сімейних відносин в умовах війни в Україні, а також аналіз особливостей забезпечення процедури одруження та розірвання шлюбу. Об'єктом дослідження є особливості процесу укладення та розірвання шлюбу під час воєнного стану. Предметом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються під час реалізації права на шлюб та права на розірвання шлюбу в сучасних українських реаліях. Методологією дослідження складають такі методи як: конкретизації, узагальнення, аналізу, компаративістський метод, метод умовиводу, метод конкретно-соціологічних (прикладних досліджень) та метод герменевтики. Результати дослідження. Досліджуючи нюанси реєстрації шлюбу та розірвання шлюбу в умовах воєнного стану було зроблено висновки, що держава Україна продовжує виконувати функцію реєстрації актів цивільного стану, в тому числі одруження та розірвання шлюбу. Автор статті детально проаналізувала особливості процедури укладення шлюбу з окремими категоріями осіб, дистанційне укладення шлюбу, укладення шлюбу на непідконтрольних державі територіях тощо. Щодо розірвання шлюбу звернено увагу на можливість розірвання шлюбу в судовому та позасудовому порядку, та зауважено на нюансах розірвання шлюбу, коли один або ж обоє з подружжя перебувають за межами України, на непідконтрольних територіях, у випадку, коли є неповнолітні діти тощо. В результаті дослідження підсумовано, що незважаючи на повномасштабну війну, Україна гарантує право на шлюб та розірвання шлюбу кожному громадянину та іноземцю. При цьому, інститут реєстрації шлюбу постійно удосконалюється, враховуючи складні об'єктивні умови, адже це безпосередньо впливає на стан забезпечення верховенства права та гарантій прав людини в Україні.

Ключові слова: шлюб, сім'я, реєстрація актів цивільного стану, розірвання шлюбу, воєнний стан, укладення шлюбу, право на шлюб, право на розірвання шлюбу.

Topicality. In the conditions of the war in Ukraine, young people continue to marry and divorce. At the same time, the state in its activities aims to ensure the right of persons to marry and to dissolve a marriage even in conditions of martial law, restrictions on the activities of courts, civil status registration authorities, etc. At the same time, a number of nuances and innovations have appeared in Ukraine that contribute to the quick conclusion of marriage, as well as ensuring the right to divorce, which may be of interest, in particular, to foreign specialists. In view of this, it is important to analyze the conclusion and dissolution of marriage in the conditions of martial law in Ukraine, as well as to consider the problematic issues of the implementation of family legal relations in the new conditions. The purpose of the work is to study the legal regulation of marital and family relations in the conditions of war in Ukraine, as well as to analyze the peculiarities of ensuring the procedure of marriage and divorce. The object of the study is the peculiarities of the process of entering into and dissolving a marriage during martial law. The subject of the study is social relations that arise, change and cease during the implementation of the right to marry and the right to divorce in modern Ukrainian realities. Research methodology consists of such methods as: concretization, generalization, analysis, comparative method, method of inference, method of specific sociological (applied research) and method of hermeneutics. Research results. Investigating the nuances of marriage registration and divorce under martial law, it was concluded that the state of Ukraine continues to perform the function of registration of acts of civil status, including marriage and divorce. The author of the article analyzed in detail the peculiarities of the procedure for concluding a marriage with certain categories of persons, remote conclusion of marriage, conclusion of marriage in territories not controlled by the state, etc. With regard to divorce, attention was drawn to the possibility of judicial and extrajudicial divorce, and the nuances of divorce were noted, when one or both of the spouses are outside Ukraine, in uncontrolled territories, in the case when there are minor children, etc. As a result of the study, it was concluded that despite the full-scale war, Ukraine guarantees the right to marry and divorce to every citizen and foreigner. At the same time, the institution of marriage registration is constantly being improved, taking into account complex objective conditions, because this directly affects the state of ensuring the rule of law and guarantees of human rights in Ukraine.

Key words: marriage, family, registration of civil status acts, dissolution of marriage, martial law, conclusion of marriage, right to marriage, right to divorce.

Вступ. В умовах воєнного стану пари продовжують одружуватись та розлучатись. Та з метою забезпечення реалізації права на шлюб, держава розробила окремий механізм реєстрації шлюбу для військовослужбовців, які не мають можливості бути фізично присутніми під час реєстрації шлюбу. Ряд змін стосуються і реєстрації шлюбу на непідконтрольних територіях.

Загалом, стаття 51 Конституції України визначає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Відповідно до статті 32 Сімейного кодексу України державна реєстрація шлюбу проводиться органом реєстрації актів цивільного стану через 1 місяць після подання чоловіком та жінкою відповідної заяви. За наявності поважних причин керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку.

Розлучення, як і укладення шлюбу – це добровільне волевиявлення чоловіка та жінки, і обмежень стосовно цього під час воєнного стану немає. Однак є нюанси. Тож, в умовах воєнного стану, важливо проаналізувати, як змінилася процедура укладення та розірвання шлюбу, а також звернути увагу на проблемні питання таких процедур.

Методологія

Під час дослідження особливостей укладення і розірвання шлюбу в умовах воєнного стану використовувався метод конкретизації. За своєю суттю, конкретизація – це спосіб руху від загального до конкретного. У межах дослідження – це рух від загальних принципів конституційного та сімейного права до спеціальних принципів, які регулюють засади шлюбу і сім'ї, від конституційних прав людини і громадянина до сімейних правовідносин в особливих умовах.

Для виокремлення головних понять та результатів множини понять, що були проаналізовані під час написання статті, було застосовано метод узагальнення. Саме цей метод сприяв розробленню власних концептуальних положень, що визначають поняття сім'ї, шлюбу, розірвання шлюбу тощо.

Не менш вагому роль у проведеному дослідженні відіграв компаративістський (порівняльно-правовий) метод дослідження. Використання цього методу передбачає окреслення шляху розвитку вітчизняного й світового законодавства у зазначеній сфері. У результаті такого порівняльного аналізу можливо сформулювати висновки, що на правові засади сучасних країн континентального права, в американських та інших державах впливають національні, релігійні та історичні особливості, які не можна лише механічно перенести в іншу правову систему. З огляду на це, методологічним аспектом дослідження є пошук якнайкращого співвідношення вітчизняного та світового досвіду шлюбу і сім'ї в умовах обмежень. Також, порівняльно-правовий метод, використовувався під час зіставлення понять, явищ і процесів у межах одного (сучасного) історичного зрізу, а тому цей метод дозволив дослідити принципи регулювання шлюбу і сім'ї, суб'єктів формування та реалізації державної сімейної політики України, джерела сімейного права європейських та пострадянських держав тощо та краще зрозуміти причинно-наслідковий зв'язок між умовами існування відносин та наслідками, то яких призводять ті чи інші умови.

Для проведення дослідження використовувався метод умовиводу як методологічна форма мислення, що допомагає з одного або декількох суджень сформулювати нове судження, що містить нове знання. У дослідженні цей спосіб застосовують для переходу від суджень стосовно політики одержавлення сім'ї до конституційних гарантій про невтручання в особисте і сімейне життя. Крім того, з використанням цього методу, зроблено висновок, що правова характеристика сім'ї має декларативний характер.

Порядком методом умовиводу використовувався метод конкретно-соціологічних (прикладних) досліджень, що допоміг визначити громадську думку щодо укладення та розірвання шлюбу в умовах воєнного стану в Україні, оцінити функціонування відповідних правових інститутів та урахувати результати досліджень для прийняття оптимальних рішень.

Застосування методу герменевтики допомогло не лише буквально розшифрувати текст правової норми, підданої тлумаченню, а й оцінити правову ситуацію, супутню до реалізації цієї норми. Застосування зазначеного методу в дало змогу тлумачити такі правові категорії, як: сім'я, шлюб, розірвання шлюбу, державна політика, правове регулювання сімейних правовідносин.

Не менш вагому роль при проведенні дослідження відіграв метод аналізу. Використання спеціально-правового методу аналізу було використано для розчленування предмета дослідження на складові, кожна з яких було вивчено окремо. Цей метод у надав можливість вивчати інститут шлюбу та сім'ї в умовах воєнного стану у різноманітних співвідношеннях, виділяти найбільш суттєві ознаки, властивості, зв'язки.

Література

Питання аналізу особливостей укладення і розірвання шлюбу в умовах воєнного стану викликає інтерес серед населення, юристів та науковців. Так, дослідженням питання регулювання сімейних правовідносин в нових умовах займалися: Бабенко, Болгар, Гранатова, Данкевич, Сінько, Колесник, Кравцова, Кузь, Маслова, Пришляк, Сібірцева, Федорів, Ткаченко.

У статті Бабенка проаналізовано шляхи розірвання шлюбу в Україні під час війни (2022). Юрист наголосив, що законодавство в аспекті розірвання шлюбу не змінилося, однак війна внесла корективи до звичних проце-

дур. Зокрема, детально проаналізовано особливості розірвання шлюбу якщо суди та РАЦС не працюють; якщо один з подружжя за кордоном або обидва перебувають за межами України; якщо один з подружжя перебуває на окупованій території, а також особливості розірвання шлюбу з іноземцем під час війни.

Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації актів цивільного стану стало об'єктом дослідження Болгар (2021). У роботі дослідника проаналізовано проблемні питання державної реєстрації актів цивільного стану та звернено увагу на те, що реєстрація актів цивільного стану сьогодні розглядається більше в цивільному й сімейному законодавстві, ніж в адміністративному. Підсумовано, що держава має безпосередній інтерес у функціонуванні системи реєстрації актів цивільного стану, її вдосконаленні з урахуванням досягнення цілей сучасної державної політики. Сама ж адміністративна процедура реєстрації актів цивільного стану є сукупністю адміністративно-процесуальних дій, що забезпечують вирішення індивідуальних реєстраційних справ стосовно дій і подій життя людини, які впливають на виникнення, зміну або припинення її прав та обов'язків, і здійснюються уповноваженими органами у сфері виконавчої діяльності, вираженої в санкціонуванні, офіційному визнанні за певними суб'єктами прав і правового статусу. Також зроблено висновок, що питання про зміст адміністративної процедури реєстрації актів цивільного стану має ключове значення для охорони особистих немайнових і майнових прав громадян, оскільки безпосередньо торкається виникнення, зміни або припинення низки найважливіших прав та обов'язків у сфері публічного адміністрування.

Процедура розлучення під час воєнного стану проаналізована у роботі Гранатової (2022). Юристка зауважила, що воєнний стан не є перешкодою для розірвання шлюбу, оскільки шлюбні відносини базуються на добровільності. Тому попри воєнний стан в Україні право на припинення шлюбу не може бути обмежено.

Питання щодо одруження в сучасних українських реаліях розкрили у своїй роботі Данкевич та Сінько(2022). В тому числі в статті звернено увагу на особливий порядок реєстрації шлюбу для певної категорії осіб, реєстрацію шлюбу без особистої присутності нареченої (нареченого) та загальний порядок реєстрації шлюбу, який залишається чинним.

Нюанси розірвання шлюбу в умовах воєнного стану дослідила у своїй роботі Колесник (2022). Авторкою звернено увагу на судовий та позасудовий порядок розірвання шлюбу, а також більш детально розкрито питання щодо визначення місця проживання дитини, поділу майна подружжя та стягнення аліментів в умовах невизначеності.

Спрощений та загальний порядок реєстрації шлюбу в умовах війни висвітлено у статті Кравцової (2022). У статті вказується, що як у мирний час, так і в умовах війни в українців, які на законних підставах проживають за кордоном та в Україні, є можливість зареєструвати свій шлюб, навіть більше, процедура укладення шлюбу значною мірою спростилася.

Правове забезпечення реєстрації актів цивільного стану досліджено у роботі Кузь (2022). Автором зроблено висновок про спрощення процедури отримання адміністративних послуг, що стосуються державної реєстрації найбільш важливих актів цивільного стану. Такі норми запроваджені в зв'язку з особливостями правового статусу та характером виконуваних обов'язків заявниками або ж неможливістю отримати такі послуги за місцем проживання заявників. Це дає можливість забезпечити громадянам проведення невідкладних та важливих реєстраційних дій на всій території України.

Питання юридично вірного розірвання шлюбу у своїй роботі описала Маслова (2022). Ткаченко (2022) дала відповідь на питання щодо розірвання шлюбу у випадку наявності дітей.

Також, новели у сфері реєстрації укладення шлюбу, дистанційного одруження та швидких строків укладення шлюбу у своїх роботах проаналізували Пришляк (2022), Сібірцева (2022) та Федорів (2022).

Тож, з вищезказаного аналізу літератури вбачається, що укладення та розірвання шлюбу в умовах воєнного стану є актуальним питанням серед науковців та юристів. Водночас, варто зауважити, що здебільшого досліджується загальне регулювання інституту шлюбу і сім'ї в умовах війни, без зосередженні уваги на особливостях реалізації окремих прав (укладення шлюб, розірвання шлюбу). А тому це питання потребує більш детального аналізу.

Основний текст

В умовах воєнного стану на законодавчому рівні закріплені суттєві зміни, які полегшують процедуру укладення шлюбу в умовах воєнного стану. Проаналізуємо їх детальніше.

Тож, як бачимо з вищезказаного аналізу нормативно-правової бази, під час війни існують особливості укладення шлюбу, що проявляються в процедурі укладення шлюбу та можливості особистої присутності наречених під час реєстрації акту цивільного стану.

Розглянемо питання розірвання шлюбу в умовах війни детальніше.

Реєстрація шлюбу	
Процедура	Особливості
Загальний порядок реєстрації шлюбу	Пара, яка вирішила офіційно зареєструвати свій шлюб, має право звернутися до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану незалежно від місця реєстрації або проживання молодят. У відділі ДРАЦС майбутньому подружжю потрібно буде підписати заяву про реєстрацію шлюбу та показати свої паспорти. Якщо обидва або один з подружжя раніше перебували у шлюбі, потрібно також надати документи, які підтверджують розірвання або припинення попереднього шлюбу: свідоцтво про розірвання шлюбу, рішення суду про розірвання шлюбу або про визнання шлюбу недійсним з відміткою про набрання рішенням законної сили, свідоцтво про смерть одного з подружжя тощо. Додатково закон зобов'язує наречених чекати місяць з моменту подання заяви до ДРАЦС і лише тоді закон передбачає можливість реєструвати шлюб. Водночас на період дії воєнного стану можна проводити реєстрацію шлюбу в день подання відповідної заяви або в інший день, який оберуть наречені. Але таке правило не застосовується у випадках, якщо хтось із наречених є іноземцем (Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 №2398-VI, Про деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 №213, Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5).
Дистанційне одруження	Враховуючи обмежену можливість з'явитися до відділу ДРАЦС для подання заяви та проведення офіційної реєстрації шлюбу у військових, правоохоронців, медиків та інших категорій осіб, які не можуть відриватися від виконання військового або професійного обов'язку, передбачено спеціальний порядок реєстрації шлюбу. Постанова Кабміну №213 "Про деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану" визначає перелік громадян, які можуть зареєструвати шлюб за спеціальною процедурою - без особистої присутності одного з наречених, який (яка) є військовослужбовцем, поліцейським, працівником закладу охорони здоров'я. За спрощеним порядком той з наречених, хто не може бути присутнім під час реєстрації шлюбу, подає заяву своєму безпосередньому командиру (керівнику), який має засвідчити справжність підпису на заяві та передати її до відділу ДРАЦС. Після отримання заяви відділ ДРАЦС зареєструє шлюб без особистої присутності одного з подружжя, який при цьому може під'єднатися за допомогою відеозв'язку (Про деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 №213).
Реєстрація шлюбу поза межами ДРАЦС	Можлива реєстрація шлюбу без звернення наречених до ДРАЦС. За таким порядком факт реєстрації шлюбу може засвідчуватись актом про укладення шлюбу, складеним безпосередньо командиром/керівником на місці служби/роботи наречених. Якщо один з наречених є військовослужбовцем або поліцейським, то відповідний акт може складатись без особистої присутності одного чи обох наречених з використанням доступних засобів відеозв'язку з тим з наречених, хто відсутній. Факт реєстрації шлюбу медичних працівників може засвідчуватись актом, який складається керівником закладу охорони здоров'я, в якому перебувають або працюють один чи обоє наречених. Після складення акта його оригінальний примірник надсилається до відділу ДРАЦС або до територіального органу Міністерства юстиції для складання актового запису про шлюб у паперовій формі та внесення відомостей до державного реєстру. Надалі, звернувшись до відділу ДРАЦС, подружжя може отримати стандартне свідоцтво про державну реєстрацію свого шлюбу (Про деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 №213).
Реєстрація шлюбу в посольстві або в консульстві	У випадку перебування наречених за кордоном на законних підставах, пара може зареєструвати шлюб у посольстві або консульстві шляхом подання заяви до дипломатичного представництва чи консульської установи України в країні свого перебування (Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 №2398-VI).

Також, особливості розірвання шлюбу проявляються у судовій практиці, зокрема, щодо розірвання шлюбу. Так, внутрішнє переміщення осіб зумовило необхідність імплементації, з'явилися труднощі із документами та масштабним виїздом за кордон великої кількості українців та проблеми як застосування законодавства інших країн, та проблематика перебування на непідконтрольних територіях сприяло новій практиці правозастосування розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини та відібрання дитини №946/6707/19 та справа про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини з матір'ю №274/111/19 (Постанова ВС по справі №946/6707/19 від 13.07.2022, Постанова ВС по справі №274/111/19 від 14.09.2022).

Висновки

З аналізу особливостей укладення і розірвання шлюбу під час воєнного стану зроблено наступні висновки:

1. В умовах воєнного стану процедура укладення шлюбу спростилася, зважаючи, передовсім, на необхід-

ність забезпечення права на шлюб осіб, які захищають країну від агресора.

2. Особливості укладення та розірвання шлюбу в умовах воєнного стану проявляються у дистанційному укладенні шлюбу, укладенні шлюбу на окупованих територіях, розірванні шлюбу на непідконтрольних територіях та розірванні шлюбу без особистої присутності одного з подружжя.

Досвід України щодо регулювання відносин з приводу укладення і розірвання шлюбу в умовах воєнного стану може бути використаний іншими державами, які перебувають у стані війни або потенційно можуть потрапити у подібну ситуацію.

Щодо подальших наукових пошуків, вважаємо за необхідне детально проаналізувати актуальну судову практику про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану.

Розірвання шлюбу	
Ситуація	Алгоритм
Подружжя перебуває в Україні	1) Через РАЦС - немає спільних неповнолітніх дітей; - обоє мають намір розлучитись. Спільна заява подається до органу РАЦС за місцем проживання одного з подружжя (Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010); 2) Судовий порядок - є спільні неповнолітні діти; - один з подружжя не дає згоду на розірвання шлюбу. Звернення до суду з позовною заявою. Крім того, якщо ж обидва не проти розійтись і між вами немає спорів, але є спільні діти – суд може пройти у формі окремого провадження. Чоловік і дружина можуть подати до суду спільну заяву. Підсудність відповідно до ст. 316 Цивільного процесуального кодексу України визначається за місцем проживання заявника. Однак при поданні такої заяви потрібно, щоб сторони уклали договори про поділ майна та про утримання дітей. Якщо ж наявний спір - позовне провадження (Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV).
Суди та РАЦС не працюють	РАЦС, що знаходиться на окупованих територіях має право видавати документи про розірвання шлюбу (стаття 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 №1207-VII). Також можливо подати заяву онлайн або направити її поштою до іншого органу РАЦС. Щодо судів, то позов про розірвання шлюбу подається за місцем проживання або перебування відповідача, або за місцем реєстрації позивача, якщо на утриманні є неповнолітня дитина. Повноваження судів щодо розгляду справ за територіальною юрисдикцією можливо перевірити на сайті Верховного Суду (Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV).
Один з подружжя перебуває за кордоном або обоє перебувають за межами України	1) Якщо обоє перебувають за кордоном: - немає неповнолітніх дітей - подача заяви про розірвання шлюбу до найближчої консульської установи України. - одна сторона проти або у пари є діти - розірвання в судовому порядку на території України.
Один з подружжя перебуває на окупованій території	У випадку можливості розірвання шлюбу лише лише в судовому порядку, насамперед необхідно визначити суд, до якого потрібно звернутися. В той же час, якщо, наприклад екс-чоловік або екс-дружина зареєстровані в окупованому місті Кременна, то за загальним правилом треба було б звертатися до Кременського районного суду Луганської області. Та оскільки його функції виконує Межівський районний суд Дніпропетровської області, варто неодноразово перевіряти підсудність на сайті ВС. Також наявні особливості щодо повідомлення відповідача про судовий розгляд. Так, у випадку, коли місце перебування відповідача невідоме і він не виходить на зв'язок, суд може зробити запит у відповідні органи для з'ясування його місця перебування. Якщо це не дало результатів, суд вирішує питання про відкриття провадження та щоб повідомити відповідача про судовий розгляд, суд розміщує інформацію на офіційному веб-порталі судової влади України.
Розлучення в Україні з іноземцем під час війни	Шлюб з іноземцем можна розірвати через РАЦС або в суді. В першому випадку, іноземець повинен скласти заяву про розірвання шлюбу, нотаріально її засвідчити та переслати в Україну. Після цього необхідно перекласти цю заяву на українську мову, нотаріально засвідчити та подати до РАЦСу. У випадку розлучення через суд, варто аналізувати: чи є між Україною та країною громадянства чоловіка або дружини міжнародний договір щодо вирішення цивільних та сімейних справ та як він врегулює питання розлучення. Якщо такого договору немає, то необхідно керуватися Законом України «Про міжнародне приватне право» (Про міжнародне приво: Закон України від 23.06.2005 №2709-IV). Зокрема, розірвати шлюб з «іноземним елементом» в Україні можливо, якщо на території України відповідач має зареєстроване місце проживання чи перебування, а також якщо шлюб укладався в Україні (Бабенко, 2022).

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Про міжнародне приво: Закон України від 23.06.2005 №2709-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 №1207-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
6. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 №2398-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>
7. Про деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 №213. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-n#Text>
8. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00/conv#n1538>
9. Бабенко Ю. (2022) Розлучення в Україні 2022: як розлучитись під час війни. Сайт MITRAX. <https://mitrax.com.ua/uk/blog/rozluchennya-v-ukraini-2022-yak-rozluchitis-pid-chas-vijni/>
10. Болгар О. В. (2021) До адміністративно-правового регулювання державної реєстрації актів цивільного стану. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. Вип. 6. С. 55-61. http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/9.pdf
11. Гранатова К. (2022) Розлучення під час воєнного стану: що треба знати українцям. Сайт Chas.news. <https://chas.news/current/rozluchennya-pid-chas-voennogo-stanu-scho-varto-znati-ukraintsyam>
12. Данкевич М., Сінько О. (2022) Одруження в умовах воєнного стану. Непереможна нація: будемо серед розрухи. Сайт Everlegal. <https://everlegal.ua/odruzheniya-v-umovakh-voennogo-stanu-nepereможna-natsiya-budemo-sered-rozrukhy>
13. Колесник І. (2022) Розлучення під час воєнного стану: які нюанси важливо враховувати. Сайт Громадської спілки «Мережа правового розвитку». <https://ldn.org.ua/consultations/rozluchennia-pid-chas-voiennoho-stanu-iaki-niuanisy-vazhlyvo-vrakhovuvaty/>
14. Кравцова Т. (2022) Реєстрація шлюбу в умовах воєнного стану: загальний та спрощений порядок. Сайт Asters. https://www.asterslaw.com.ua/press_center/publications/reestratsiya_shlyubu_v_umovakh_voennogo_stanu_zagalnyi_ta_sproshchennyi_poryadok/
15. Кузь Т.В. (2022) Правове забезпечення реєстрації актів цивільного стану в умовах воєнного стану. 2022: російсько-українська війна: право, безпека, світ. <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/891>

16. Маслова О. (2022) Як правильно розлучитися в Україні: через суд, якщо є діти, хто платить і як ділити майно. Сайт Ліга.life. <https://life.liga.net/poyasnennya/cards/kak-pravilno-razvestis-v-ukraine-cherez-sud-esli-est-deti-kto-platit>
17. Пришляк Н. (2022) В Україні весільний бум: прижилася нововведення - дистанційне одруження. Сайт УНІАН. <https://www.unian.ua/society/vesillya-pid-chas-viyuni-v-ukrajini-prizhilosya-novovvedennya-distanciyne-odruzhennya-12036222.html>
18. Сібірцева О. (2022) Новели у сфері реєстрації шлюбів, народження та смерті під час війни. Сайт Юридична газета online. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/noveli-u-sferi-reestraciyi-shlyubiv-narodzhennya-ta-smerti-pid-chas-viyuni.html>
19. Федорів В. (2022) Кохання перед обличчям смерті. Сайт Закон і бізнес. https://zib.com.ua/ua/153674-shlyub_za_den_ta_bez_osobistoi_prisutnosti_mozhlivosti_voenn.html
20. Ткаченко В. (2022) Як оформити розлучення, якщо є діти: куди звертатися, документи та ціна. Сайт Факти. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220727-yak-oformyty-rozluchennya-yakshho-ye-dity-kudy-zvertatysya-dokumenty-ta-czina/>
21. Постанова ВС по справі №946/6707/19 від 13.07.2022. <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=105279359&red=10000307d8ec043457e3e8406b23247365d180&d=5>
22. Постанова ВС по справі №274/111/19 від 14.09.2022. <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=106315363&red=100003c4a02b8330bf9cada68c358de48d6e3a&d=5>